

De jeneverbes

De volgende beschrijving komt letterlijk uit onderstaande bron, aanpassing naar moderne taalregels daar gelaten.

Algemene kenmerken van de soort

De Jeneverbes, in het Latijn *Juniperus communis*, is een tweehuizige, altijdgroene heester of kleine boom, die in de lente bloeit. De groeivorm loopt uiteen: in Jeneverbesstruwelen groeien overwegend hoge, zuilvormige, op Cipressen lijkende struiken, terwijl verspreid groeiende exemplaren laag en bossig zijn met wijd uitstaande, halfliggende zijtakken. De naalden staan in elkaar afwisselende kransen van drie aan zeskantige takken en blijven twee jaar zitten. Ze zijn priemvormig, scherp gepunt, blauwgroen, van boven dof en gootvormig, van onder glanzend en gekield. Doordat de drie schubben van de vrouwelijke kegels vlezig worden, met elkaar vergroeien en de rijpe zaden omsluiten, ontstaat een schijnvrucht de blauw berijpte 'kegelbes'. Vanaf de bestuiving duurt het gewoonlijk drie jaar voordat deze rijp is: pas een jaar na de bestuiving vindt de bevruchting plaats, vervolgens neemt de ontwikkeling van de groene kegelbes een jaar in beslag en pas in het derde jaar begint de blauwkleuring. De bessen bevatten geurige, scherp smakende stoffen en worden gebruikt als keukenkruid en voor het aromatiseren van jenever (die zijn naar ontleent aan *Juniperus*).

Verspreiding van de Jeneverbes

De Jeneverbes heeft van alle naaldbomen het grootste natuurlijke verspreidingsgebied: het omvat de koude en de gematigde streken van het noordelijk halfrond. In Nederland komt zij nu vrij zeldzaam voor in de pleistocene zandstreken, het meest nog in Drenthe, Overijssel en Gelderland; verder sporadisch in de duinen van de Waddeneilanden en noordelijk Noord-Holland. Elders in de duinstreek en in Zuid-Limburg is de Jeneverbes vermoedelijk verdwenen. De Jeneverbes is een plant van droge, voedselarme, lichte, minerale grond. Hoewel niet kalkmijdend, komt zij in Nederland tegenwoordig bijna alleen voor op kalkarm zand, vooral op voormalig stuifzand. In sterk stuivend zand kan zij zich niet handhaven, maar wel heeft zij voor haar kieming open zand nodig. Geschikte plekken ontstonden in het verleden door overbeweiding van droge heide of schraal grasland. Werd op zulke weidegronden de beweiding plotseling gestaakt of drastisch verminderd, dan trad de Jeneverbes als pionier van de struweelvorming op. Zij kon de overhand krijgen en houden als er genoeg herkauwers bleven rondlopen om de kiemplanten van loofhoutgewassen op te vreten. Verspreide kleine Jeneverbesstruiken kan men in loofbossen en op vochtige heide vinden. In het eerste geval zijn ze een overblijfsel uit het begin van de bosontwikkeling, in het tweede geval kunnen ze niet diep genoeg wortelen om de hoogte in te groeien.

Oorzaak van wettelijke bescherming

De sterke achteruitgang van de soort heeft verschillende oorzaken. Allereerst treedt tegenwoordig nauwelijks meer kieming van nieuwe planten op, misschien doordat de meeste struwelen niet meer worden beweid en geen open kiemingsplekjes meer ontstaan. Verder blijkt de Jeneverbes erg gevoelig voor schimmel- en insectenplagen. Ook sneuvelen nogal eens struiken bij een heidebrand. Vroeger werd zij vaak gerooid ter opluistering van feesten of tuinen. Door al deze oorzaken is de Jeneverbes in Nederland een bedreigde plant, die onder wettelijke bescherming is gesteld.

De fauna van de Jeneverbes

De Jeneverbeswants (*Pitiedia juniperina*), een olijfgroene schildwants van ruim een centimeter lengte, leeft van het sap dat zij uit jeneverbessen zuigt. Net als andere wantsen valt zij voornamelijk door haar geur op. Merkwaardig genoeg komt hetzelfde insect voor op Terschelling op Kraaiheide (*Empetrum nigrum*) voor. Kennelijk vormt deze plant, die net als de Jeneverbes naaldvormige bladeren en donker gekleurde bessen heeft, een aanvaardbare tweede keuze.

De naalden van de Jeneverbes vormen het voedsel van de Jeneverbesbladwesp (*Monoctenus juniperi*), een in de voorzomer vliegend wespje van een halve centimeter lang. De vrouwtjes leggen eieren in de rand van de naalden, nadat daarin holten te hebben 'gezaagd'. De larven vreten aan de naalden, soms ook aan knoppen en twijgjes. Meestal herstelt de Jeneverbes zich tamelijk snel van de vraat.

Jeneverbesstruwelen met haar flora

In Noordwest-Europa had de Jeneverbes haar beste tijd aan het eind van de laatste ijstijd. Tijdens voorbijgaande perioden van klimaatverbetering ontwikkelde de vegetatie, die tot dan toe het karakter van een 'steppetoendra' had, zich tot een soort parklandschap met Berken (*Betula* spp.), Wilgen (*Salix* spp.), Espen (*Populus tremula*), Jeneverbessen en aanvankelijk ook Duindoorns (*Hippophae rhamnoides*).

De Jeneverbes was het talrijkst in de Bollingtijd (11.000 - 10.000 jaar voor Christus). Toen ongeveer 8300 v. Chr. de laatste ijstijd definitief ten einde was, hadden Berken, Wilgen, Espen en Dennen de Jeneverbes alweer goeddeels verdrongen. Later nam zij een belangrijke plaats in de begroeiing van de binnenduinen in, maar na de middeleeuwen is zij hier (door overstuiving?) achteruitgegaan en nu is zij vrijwel verdwenen.

In het binnenland breidde de Jeneverbes zich sinds de middeleeuwen dankzij de veeteelt juist weer uit. Tegenwoordig worden alleen enkele Jeneverbesstruwelen op rivierduintjes langs de Overijsselse Vecht nog beweide. Ze hebben een ondergroei met veel grassen en graslandplanten, waaronder Haakmos (*Rhytidadelphus squarrosus*) en Rondbladig sterremos (*Plagiomnium affine*).

In alle niet meer beweidde struwelen luidt de opslag van loofhout de verdringing van de Jeneverbessen door Eiken-Berkenbos in. Wil men ze behouden, dan moeten andere houtgewassen verwijderd worden. Zulke struwelen liggen gewoonlijk te midden van heidevegetaties, waarvan ze verschillen door de aanwezigheid van een aantal planten die als stikstofminnend te boek staan. Zij kunnen hier groeien doordat de afgevallen naalden van de Jeneverbes tamelijk snel verteren. De hieruit vrijkomende voedingsstoffen zijn er ook de oorzaak van dat de Kraaiheide onder Jeneverbesstruiken buitensporige afmetingen bereikt.

Binnen en rondom het struweel heersen grote verschillen in microklimaat. De zuidkant is droog en draagt op de grens met de heide een ijle mos- en korstmosbegroeiing. De noordkant heeft een naar verhouding vochtige atmosfeer. Hier groeien planten van grazige heidevegetaties en veel blad- en levermossen. De Jeneverbesstruiken zelf weren veel neerslag; wat langs de stammen afloopt, zakt snel weg in de doorlatende zandgrond. Het milieu binnen het struweel is daardoor nogal droog. Hier wordt het vegetatiemozaïek vooral bepaald door de hoeveelheid doorgelaten regen en de mate waarin op een bepaalde plek strooisel terechtkomt. Op plekken met weinig regen en veel strooisel groeien stikstofminnende planten zoals Vogelmuur (*Stellaria media*), Gewone hoornbloem (*Cerastium fontanum*), Knikkend wilgenroosje (*Chamerion angustifolium*) en Gewone hennepnetel (*Galeopsis tetrahit*), af en toe ook besdragende struiken. Plekken onder ijlere 'boomkronen' met meer regen en minder naalden dragen een dik mosdek met varens, vooral Gewone eikvaren (*Polypodium vulgare*).

Merkwaardig is de paddenstoelenflora van Jeneverbesstruwelen: hoofdzakelijk strooiselsaprofyten, waaronder veel vertegenwoordigers van de geslachten Trechterzwam (*Clitocybe*), Mosklokje (*Galerina*), Satijnzwam (*Entoloma*) en Mycena. Of er schimmels zijn de ectomycorrizavormen met de Jeneverbes, is niet zeker; in elk geval laten grote en bekende geslachten van mycorrizazwammen

vrijwel verstek gaan, bijvoorbeeld de Amanieten, Russula's en Ridderzwammen (Tricoloma).

Letterlijk naar prof. dr. J.J. Barkman, geschreven voor:

E.J. Weeda, R. Westra, C. Westra & T. Westra, 1985. Nederlandse Oecologische Flora, wilde planten en hun relaties, deel 1, 57-58. IVN, VARA & VENIM, 1985.